

НАПРЯМ 2. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-90>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Кравченко Ігор Миколайович

*кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правосуддя
Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ,*

адвокат

м. Івано-Франківськ, Україна

Бойові дії на території України за участю працівників поліції не припиняються вже дев'ятий рік, а починаючи з 24.02.2022 року, за визначенням Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (далі – БДІПЛ ОБСЄ), вони набули всі ознаки міжнародного збройного конфлікту, і його сторони зобов'язані дотримуватися однакових правил міжнародного гуманітарного права (далі – МГП).⁶ За загальним правилом, працівники сил правопорядку не мають статус законного комбатанта. Водночас, відповідно до вимог МГП, при настанні умов війни та, як наслідок цього, введення в державі правового режиму воєнного стану, поліція може бути введена до складу збройних сил сторони, що перебуває у воєнному конфлікті, щоразу попереджаючи супротивника про таке рішення. Особи, які входять до складу цих збройних сил, є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях та зобов'язані відрізнити себе від цивільного населення. При невиконанні такої умови членів особового складу поліції цих сил розглядатимуть як цивільних осіб зі зброєю в руках, з усіма правовими наслідками.⁷ Тож, як вбачається, вирішальний аспект щодо визначення статусу поліцейського в умовах міжнародного воєнного конфлікту та введення режиму воєнного стану – це питання про те, ким буде вважати поліцейського інша сторона конфлікту та що саме вважати заявою уряду. Як зазначає БДІПЛ ОБСЄ, повне розділення між *jus contra bellum*

⁶ Звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та права людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені в Україні починаючи з 24.02.2022 року. Організація з безпеки та співробітництва в Європі Бюро з демократичних інститутів і прав людини. Вербальна нота №132/2022 від 12.04.2022. ODIHR.GAL/26/22/Rev.1. 11 May 2022. С. 5. URL : <https://www.osce.org/uk/odihhr/517815>.

⁷ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977. С. 43, 48. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

(законом, що забороняє вести війну) і *jus in bello* (законом, що застосовується під час війни) має кілька наслідків, які часто важко зрозуміти суспільству та прийняти тим, хто воює, щоб захистити свою країну. Визначення правового статусу осіб, що включені до збройних сил (сил оборони) держави – сторони воєнного конфлікту (комбатанти та некомбатанти), а також цивільних осіб, регламентовано нормами МГП^{8, 9, 10}. Стандарти діяльності цивільної поліції та правовий статус поліцейських, зокрема при залученні їх до участі у воєнному конфлікті, регулюються нормами міжнародного та національного права. Так, гідно з положеннями розділу С («Війна та інші надзвичайні обставини – окупація іноземною державою») Європейської Декларації про поліцію, поліцейський зобов'язаний виконувати свої завдання щодо захисту громадян та власності під час війни та ворожої окупації на користь цивільного населення, через те він не повинен мати статусу «воюючої Сторони» і до нього не можуть бути застосовані положення конвенцій як до комбатанта¹¹. Утім, як зазначалось, сторона збройного конфлікту, може включати особовий склад цивільної поліції до свого військового контингенту, але при таких обставин зобов'язана щоразу попереджати супротивника про таке рішення. Тож поліцейський, який входить до складу цих збройних сил у розумінні норм МГП є комбатантом, тобто він має законне право брати безпосередню участь у воєнних діях, але при цьому він сам стає законним військовим об'єктом. Професор міжнародного права Квебекського університету Марко Сассолі, зазначає, що аби захистити громадянське населення, необхідно проводити лише одну різницю – різницю між тими, хто бере (може брати) безпосередню участь у військових діях, і всіма іншими – тими, хто не заважає і не може завдати ворогові військовими способами отримати контроль над своєю країною у формі повної військової окупації, незалежно від того, який інший внесок можуть вносити у військові зусилля¹². Визначення статусу поліцейського як комбатанта вітчизняні науковці обґрунтовують виключно крізь призму норм національного законодавства. Не заперечуючи проти такого типового підходу, зазначимо, що воєнний конфлікт на території України, відповідно до норм МГП, носить характер міжнародного, а відтак, вирішальним у визначенні цивільного поліцейського як комбатанта є сприйняття його таким збройними силами

⁸ Додаток до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї від 18.10.1907 року (набрання чинності для України 24.08.1991 року. С. 1-3. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#n2.

⁹ III Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року. Ратифіковано Україною 03.07.1954 року (в редакції закону України від 08.02.2006 року № 3413-IV. С. 2, 4. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

¹⁰ IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року. Ратифіковано Україною 03.07.1954 року (в редакції закону України від 08.02.2006 року № 3413-IV. С. 2, 4. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

¹¹ Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи прийнята на 31-й сесії ПАРЕ «Декларація про поліцію». м. Страсбург 08.05.1979 року. URL : <https://regulation.gov.ua/documents/id209571/payments>.

¹² Сассолі М. Законні цілі нападу на міжнародне гуманітарне право. Квебекський університет, Монреаль, Канада. 23-01-2004. URL : <https://www.icrc.org/ua/doc/resources/documents/misc/ihl-attacks-230104.htm>.

супротивника. Недаремно, існує обов'язок про сповіщення, бо, при невиконанні такої умови, членів особового складу зазначених сил розглядатимуть як цивільних осіб. Реалії сучасної війни такі, що не можливо чітко визначити, де проходить передовий край (лінія зіткнення), що вважають безпосередньою участю в заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави, коли поліцейський діє як комбатант, а коли як цивільна особа. Під час дії воєнного стану поліцейський може застосовувати заходи примусу, включаючи застосування вогнепальної зброї, без врахування вимог та заборон, передбачених законодавством України, стосовно осіб, які здійснюють агресію, та завдавати зазначеним особам тілесних ушкоджень¹³, але важливо, проти кого будуть застосовуватись ці засоби, як до порушника закону, чи як до комбатанта ворожої сторони, та ким буде сприймати такого поліцейського ворог. Тож, концепції доктринальних взаємозв'язків різних галузей права України щодо визначення правового статусу такого поліцейського вбачаються недоречними. Як видається, вирішальним у визначенні такого статусу (включаючи слідчого, дізнавача, співробітника оперативних підрозділів Національної поліції тощо), як комбатанта в умовах міжнародного конфлікту та дії режиму воєнного стану, є, по-перше, включення його підрозділу та/або органу Національної поліції України до складу сил оборони України, та, по-друге, повідомлення про це інших сторін, що перебувають у конфлікті. Згідно з п. 18 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», до сил оборони належать і правоохоронні органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави. Водночас, у зазначеному законі, на відміну від Національної гвардії України, яка в умовах дії правового режиму воєнного стану, входить до сил оборони, статус Національної поліції із введенням такого стану не визначено¹⁴. Не визначено такий статус поліції, як складової сил безпеки та сил оборони, і нормами Закону України «Про основи національного спротиву»¹⁵. Відповідні норми відсутні і в Законі України «Про Національну поліцію України», хоча і визначено додаткові повноваження поліції та поліцейського в умовах дії режиму воєнного стану. Водночас, згідно з п. 2 ст. 24 зазначеного закону, у разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальній цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України, органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України, беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану в разі

¹³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 40-41, ст.379. С. 42. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

¹⁴ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 31, ст. 241. С. 1, 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

¹⁵ Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 року № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2021, № 41, ст. 339. С. 17. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>.

його оголошення на всій території України або в окремій місцевості¹⁶. Своєю чергою, сили територіальної оборони Збройних Сил України – окремий рід сил Збройних Сил України, на який покладається організація, підготовка та виконання завдань територіальної оборони¹⁷. Але чи можна вважати це заявою України, як воюючої сторони міжнародного збройного конфлікту, про включення у свої збройні сили поліцію, як напіввоєнну організацію або озброєну організацію, що забезпечує охорону порядку, інші сторони, що перебувають у конфлікті, вбачається сумнівним. Однак, в умовах міжнародного збройного конфлікту, з огляду на безпеку осіб, яких норми МГП відносять до цивільного населення, вирішальним є те, який саме статус за цими особами визнає інша сторона конфлікту. Звичайно, можливо стверджувати, що нібито Україні байдуже, що там собі «визнає» агресор, але це безпосередньо стосується безпеки великої кількості людей, якщо вона взагалі можлива в умовах такої страшної війни. Водночас, через те, що під час воєнних дій, є ситуації, коли озброєний комбатант не може відрізати себе від цивільного населення, він зберігає свій статус комбатанта за умови, що в таких ситуаціях відкрито носить свою зброю¹⁸. Значна кількість працівників цивільної поліції при виконанні службових функцій, як у районах бойових дій, так і поза ними, теж відкрито носять зброю, але це не свідчить про наявність у них статусу комбатантів. Трапляється, що поліцейські зазнають нападу силами та засобами ворожої сторони конфлікту і вступають в бій. Тож, гостро постає питання у якому саме правовому статусі (комбатанта чи цивільної особи) перебуває на той момент поліцейський, особливо коли відсутній бойовий наказ (розпорядження) про виконання підрозділом поліції (групою, особисто) бойових завдань (заходів, у тому числі оперативно-бойових), щодо набуття статусу учасника бойових дій. Проте це можливо за умови, що Україна, як сторона міжнародного конфлікту, передбачить нормативну можливість входження підрозділів Національної поліції з введенням режиму воєнного стану, за аналогією з Національною гвардією, до складу сил оборони, чим оголосить всім іншим сторонам конфлікту, що визнає поліцейських комбатантами. В іншому випадку виникає правовий нонсенс, бо, створюючи в складі Національної поліції нові штурмові бригади (наприклад, об'єднану штурмову бригаду «Лють») як, фактично, військові об'єднання, бійці їх нормативно не можуть вважатись комбатантами, через те що не ввійдуть до складу сил оборони України¹⁹.

¹⁶ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 40-41, ст.379. С. 24, 42, 46. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

¹⁷ Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 року № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2021, № 41, ст. 339. С. 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>.

¹⁸ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977. С. 44. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

¹⁹ За кожною цифрою – людина, доля якої скалічена. Про статистику воєнних злочинів та рік війни. Ітерв'ю з заступником міністра МВС України К. Павліченко 24.02.2023. URL : <https://life.nv.ua/ukr/socium/richnicya-vtor-gnennya-pidsumki-za-rik-skilki-voyennih-zlochiv-skojila-rf-v-ukrajini-ostanni-novini-50306525.html>.